

Az ajánlás beszédaktusának politikája
ifj. Teleki Mihály *Fejedelmi lélek* című fordításában

A politikus-arc és/vagy szerepkör vizsgálatának módszertani előfeltevései

Jelen dolgozat egy kutatás kiinduló fázisának alapvetését igyekszik bemutatni, melynek távlati perspektívájában az id. Teleki Mihály által legitimált kommunikációs tér politikai-morális beszédmódjainak körvonalazása áll. Azon kérdésfeltevés későbbi irányainak utat nyitva, hogy az 1680-as években Erdély kormányzója a közösség javát, a morálisan minősített közjót milyen retorikai eljárással kívánja érvényre juttatni. Hogyan érhető tetten a manipulatív megnyilatkozás, az intencionált közlés vágya adott kommunikációs közegben, jelen esetben az id. Teleki által lefordított, s a személyének ajánlott művek paratextusainak olvasása alatt.

A szövegtörzsszel kapcsolatos kérdésirányokat a Teleki-kutatásból levont historiográfiai konzekvenciák határozzák meg. A szakirodalomban áttekintett *Teleki-kép* spektrumának alapjául ugyanis évszázadokon keresztül a korabeli feljegyzések, napló és emlékiratok megnyilatkozásai szolgáltak, pl. Szalárdi János *Siralmas magyar krónikája*¹, Czegei Vass György *Naplója*², Idős Hídvégi Nemes János *Naplója*³, Bethlen Miklós *Önéletírása*⁴, Cserei Mihály *Históriája*⁵, Tótfalusi Kis Miklós *Mentsége*⁶. Továbbá a kortárs feljegyzésekben formálódó karakterrajzhoz még nagymértékben hozzájárult a korszakban keletkezett paszkvillusirodalom beszédmódja is. A Teleki-rajz spektrumát bővíti a Gergely Sámuel által szerkesztett 8 kötetes befejezetlen Teleki-levélanyag korpusza, illetve a Herepei János által alaposan áttekintett Postálkodási napló⁷ nyilvántartása is. Nem beszélve a Magyar Országos Levéltár Marosvásárhelyi levéltárának Teleki Mihály gyűjteményéről, melynek 1680-1689 közötti anyaga már Gergely Sámuel halála okán nem kerülhetett feldolgozásra.

¹ SZALÁRDI János, *Siralmas magyar krónika*, vál., jegyz. BITSKEY István, Bp., 1982, (Magyar emlékiratok 16-18. század).

² CZEGEI VASS György *Naplója*, kiad. NAGY Gyula, Bp., 1896, (Magyar Történelmi Emlékek).

³ IDŐS HÍDVÉGI NEMES János *Naplója*, kiad. TÓTH Ernő, Bp., 1902, (Történelmi Tár).

⁴ BETHLEN Miklós *Önéletírása I-II.*, kiad., jegyz. V. WINDISCH Éva, Bp., 1955, (Magyar Századok).

⁵ CSEREI Mihály, *História*, vál., jegyz. BITSKEY István, Bp., 1982, (Magyar emlékiratok 16-18. század).

⁶ TÓTFALUSI KIS Miklós, *Mentsége, Uo.*

⁷ HEREPEI János, *Adatok Teleki Mihály és udvara életéhez = Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III.: Művelődési törekvések a század második felében*, szerk. KESERÜ Bálint, Bp.,–Szeged, 1971, 13–32.

A kortárs feljegyzések perspektíváját tekintve elmondható, hogy már a XVII. században egyfajta *miszticizmus* lengte körül a hírhedt kormányzó alakját, amely leginkább a *közvéleményre* gyakorolt hatástörténetének vizsgálatában érhető tetten.

A szakirodalomban áttekintett kánonképzési mechanizmus folyamatában észrevehető, hogy a kutatók többségét főként a reális képalkotás céljától ösztönzött *politikus* Teleki-portré megvilágítása foglalkoztatta. Még a XX. század második felének két jeles kutatója Trócsányi Zsolt⁸ és Herepei János is az addig felépített Teleki-konstrukció hitelességéből indult ki. Bár az eddig áttekintett szakirodalomban a Teleki-portré megrajzolására született kísérletek nagyfokú heterogenitást eredményeztek, érvényességi körüket a későbbi vizsgálatok árnyalni próbálták.

A kutatástörténeti áttekintésből ugyanis kitűnik, hogy a Teleki-portrét a politikusi szerepkör horizontja fedte le. A vizsgált szövegtörzsek ebben az esetben a *politikus-arc* konstrukciójának rendelődött alá. Így a Teleki életpályáról való képalkotás folyamata már előfeltételezte azon textusok használatát, melyek alárendelődtek a politikai-hatalmi érvényességet biztosító intézményi kereteknek. A befutott életpálya különféle tereiről való beszéd azonban nem írható le egyetlen szerepkörre fókuszálva.

Így a Teleki-portré konstrukcióját vélhetően tágabb textuális keretbe kell ágyazni. A Teleki által indukált kommunikációs tér terminológiai vizsgálatára szükséges a hangsúlyt helyezni, s ezáltal a toposzok, a metaforák, s egyéb retorikai eljárások diskurzusszintjeinek dialogicitására kell összpontosítani. A nyelv által működtetett eljárások jelölhetik ki azt a diskurzív keretet, amely a Teleki körül kialakult nyilvánosságnak a regisztereire, az 1680-as évek Erdélyének *egyfajta* beszédmódjához vezetnek.

A politika kora újkori beszédmódjainak módszertani vizsgálatára Bene Sándor 2001-es programtanulmányában vállalkozott, s a XVII. századi politikatudós, Hermann Conring nyomán feltételezi, hogy a kora újkorban „a politika jogi, irodalmi, etikai és teológiai diskurzustípusokban fogalmazódott meg”⁹. A politikai regiszter diskurzusszintjei így nem

⁸ TRÓCSÁNYI Zsolt, *Teleki Mihály: Erdély és a kurucmozgalom 1690-ig*, Bp., 1972, 13–14.

Ezt főként Trócsányinak a monográfia bevezetőjében megfogalmazott célkitűzése támasztja alá: „Reális Teleki-képet akarunk adni: a nagyvonalú hatalmi játékosét, aki kisebb birtokú erdélyi végvári tiszt fiaként kezd, s hatalmas pályája során XIV. Lajos, I. Lipót, Sobieski, török nagyvezérek, Thököly partnere az európai méretű hatalmi játékokban, egy anyagilag s katonailag elpusztult ország erőivel, s akinek hatalma élete utolsó éveiben valójában úgy olvad szét, ahogy kortársai nőni látják. (...) Ismételjük, reális Teleki-képet akarunk nyújtani, s képet mindarról, ami a korszak Erdélyében és Magyarországon vele kapcsolatos.”

⁹ BENE Sándor, *A történeti kommunikációelmélet alkalmazása a magyar politikai eszmetörténetben – a kora újkori modell*, ItK, 2001/3/4., 287. BENE Sándor az 1999-ben megjelent *Theatrum politicum* című könyvében a 16. század végének és a 17. század első felének magyarországi politikai nyilvánosság modelljeinek főbb metszeteit „Epilógus“-ában körvonalazta. Az ItK 2001-es tanulmányában – a nyugat-európai kutatások recepciójának ismeretében – dolgozza ki a nagyfokú interdiszciplinaritást igénylő, történeti kommunikációelméletre fókuszáló diskurzusrendjét. A tanulmány elméleti koncepciója elhangzott még Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson Finnországban. vö. BENE Sándor, *Politikai nyilvánosságmodellek és politikai diskurzustípusok a kora újkori Magyarországon: Javaslat egy kutatási programra = Hatalom és*

pusztán autonóm életet élő megnyilatkozások, hanem – az etikai vagy teológiai regiszter beszédmódjait is figyelembe véve – egymással dialogikus viszonyt létesítő textusok, amelyeknek széles tárháza nyitható meg.

A historiográfia és a felvázolt elméleti alapvetés konzekvenciáit tekintve vizsgálatom fázisainak kezdetét id. Teleki Mihály mecenatúrájában látom. Úgy vélem, szinkrón metszetben a mecénás tevékenységi köre jelentheti azt a széttagolt, s rendkívül heterogén kommunikációs teret, melyben a különféle diskurzustípusok életre kelhetnek. Ebből a távlatból interpretálva id. Teleki mecénási tevékenysége nem pusztán szereplehetőségeinek egyik variánsa, hanem kiterjeszhető a közéleti szféra bármely területére is. A mecenatúra nemcsak az egyén tevékenységi körét illetően informálja a mindenkori közösséget, hanem a társadalomban betöltött pozícióját is kijelöli mind időbeli, mind térbeli metszetben. A mecénás és alumnusai közötti kapcsolatépítés kontinuitásában teleologikus rendszerbe illeszthető bele, hiszen a patrónusi hatókör átmérőjétől függ, hogy az általa formálható kommunikációs tér eszköztárai a közjó (*bonum commune*) horizontját milyen irányban érintik.

A kutatás eddig számos adatot legidősebb fia nevelésének körülményeiről szerzett. Teleki Jankónak, legnagyobb fiának taníttatásában nagyfokú tudatosság munkált. A fia tankönyveit gondosan megválogató főúr korának nívumaként számító műveket rendelt, fordíttatott. Az utrechti, leydai, heidelbergi, zürichi professzorok világtörténelmi, erkölcselméleti, teológiai tárgyú könyveinek beszerzését elsődleges feladatának tartotta. A kolozsvári kollégiumba járatván fiát S. Pataki István teológus professzor pártfogolta. A korábban Teleki-alumnus Kolozsvári István Angliát, Hollandiát megjárva Descartes követőjeként tért haza, s Teleki fiának nevelője lett. De a Teleki körül megfordult közéleti személyiségekkel való szorosabb kapcsolattartása is árulkodik e szellemi atmoszféráról. Kovásznai Péter, Csengeri István, S. Pataki István, Dézsi Márton, Csernátoni Pál, Horti István mind a Hollandiát és Angliát bejárt, Descartes- és Coccejus-követők közé sorolandók. De alumnusai között tarthatjuk még számon a református eklézsia lelkipásztorait, későbbi püspökeit is: Topheus Mihályt, a fejedelem udvari papját, a későbbi püspököt, Keresztúri Pált, a szentpéterei kántort, Décsei György kölcsei, majd uzdiszentpéterei prédikátort. Az egyházközségek, kollégiumok támogatását is elsőrendű feladatának tartotta. A marosvásárhelyi egyházközséget, a székelyudvarhelyi református kollégiumot geryeszegi, sorostélyi majorságbeli búzadézmájának jelentős hányadával patronálta. A Sárospatakról

kultúra, Az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus (Jyväskylä, 2001. augusztus 6-10.) előadásai I., (szerk. JANKOVICS József és NYERGES Judit), Bp., 2004. A nyugat-európai kontextualista-konceptualista kutatómódszertani eljárások áttekintéséről, s ennek hazai adaptációjáról Trencsényi Balázs és Szabó Márton tanulmányai nyújtanak hathatós segítséget. vö. *A történész szerszámosládája: A jelenkori történelmi gondolkodás néhány aspektusa,* szerk. SZEKERES András, Bp., 2002.

menekült, Gyulafehérváron letelepített kollégium is részesült adományaiából. Jelen tanulmánynak nem feladata az id. Teleki patrónusi tevékenységi köréről való képalkotás, így pusztán utalok az Adattár sorozat harmadik kötetére¹⁰, amelynek egyik tanulmánya pl. Teleki udvari postálkodásának diáriumát veszi alapul az 1674-1679. közötti évekből. Herepei írásainak aktualitását a Teleki-portré kiforrotlansága adta, így a főszerepet a mecénatúrának szenteli azon céllal, hogy „Erdély utolsó nagy államférfiának arcképét” még több oldalról világítsa meg.

Mindazonáltal az elsők között említhető meg az a tény, hogy számtalan Teleki-alumnus járta meg Anglia és Belgium egyetemeit. Bod Péter a Magyar Athenas Ajánlásában írja: „tizen-nyöltz esztendőknék el-folyások alatt, tizen-nyöltz tanuló ifjakot küldött-el a’ Belgyiomi és Angliai Oskolákba, látás hallás tanulás kedvéért, meg anyi ezer forintokból álló úti költséggel készítvén-fel őket.”¹¹ Medgyesi Pál Praxis Pietatisának 1677. évi kolozsvári kiadásából a felvidéki menekült bujdosók számára nagyobb mennyiséget vásárolt. Továbbá nem elhanyagolandó szempont az sem, hogy Tótfalusi Kis Miklós hazahívásának szükségességét szinte elsőként jelentette be a fogarasi országgyűlésen.

A patrónusi tevékenység szerepkörei szinkrón metszetben meglehetősen heterogén kommunikációs teret artikulálnak. Azon művek, melyeket fiai számára külföldről hozatott, illetve alumnusai által fordítottatott a legkülönbözőbb tematikájú írásokat jelentik. A teológiai, államelméleti, erkölcsstani fogantatású értekezések egyaránt belehelyezhetők e Teleki által „patronált” nyilvános térbe.

Az atyai tanácsok és az intencionált közlés

Jelen dolgozat a királytükör-irodalom kései barokk hajtásából vizsgálja meg ifj. Teleki Mihály *Fejedelmi lélek* című opusát (RMK I. 1373). E műfaj olvasatai során felmerült kérdésirányok rendkívül szerteágazó képet mutatnak, ugyanis a morális-politikai megalapozottság egyaránt előtérbe kerül ezen szövegek esetében. Hargittay Emil 2001-ben megjelent könyve, a *Gloria, fama, literatura* a magyarországi királytükörök műfaj történeti megközelítését végzi el, melynek kapcsolódási pontjait a politikával, mint diszciplínával és az udvari élet színterével való szoros függőségi viszonyban látja¹². Ifj. Teleki munkájának néhány részletét Hargittay Emil közli először kötetében, s mint a műfaj utolsó hazai virágzását illeszti bele a XVII. századi fejedelemtükörök sorába.

¹⁰ HEREPEI, *i.m.*, 3–74.

¹¹ *Uo.*, 22–23. Bod Péter Magyar Athenásának egyik passzusát idézi az Ajánlásból.

¹² HARGITTAY Emil, *Gloria, fama, literatura*, Bp., 2001, 14.

Ifj. Teleki Mihály (1671–1720) az „Erdély Machiavellusa”-ként emlegetett Teleki Mihály erdélyi kormányzó fia 1689-ben apja geryeszegi birtokán fordítja le az osztrák Ágoston-rendi kanonok, Johann Adam Weber (1611–1690?) *Spiritus principalis* kezdetű politikai-moralizáló értekezését, melyet még 1689-ben Kolozsvárott adtak ki Némethi Mihály nyomdájában.

Az opus főszövege előtt egy csaknem másfél lapnyi terjedelmű ajánlás áll. A laudációt ifj. Teleki Mihály az ifjú választott fejedelemhez, II. Apafi Mihály személyéhez intézi.

A fentebb felvázolt módszertani megjegyzések irányait figyelembe véve, jelen vizsgálódás arra keresi a választ, hogy hogyan érhető tetten az intencionált közlés vágya az ifj. Teleki Mihály által 1689-ben lefordított fejedelemtükör paratextusát olvasva. Az ajánlás eseményében azt célszerű megvizsgálni, hogy milyen manipulatív megnyilatkozási sor körvonalazható, amely a közösség javának előmozdítását az id. Teleki által legitimált játéktérben valósítja meg. A tanulmány célja bemutatni, hogy a politikai regiszter etikai szintjén artikulálódó szöveg az uralkodóeszmény megalkotásán túl, milyen retorikai eljárással terjeszti ki az uralkodó alattvalóinak különféle rétegeire a fejedelmi nevelés kérdéseit. A morálisan minősített közjónak (*bonum commune*) és a polgárok állampolgári nevelésének/nevelődésének (*vir bonus/civis bonus*) folyamata milyen retorikai eszköztárral ragadható meg.¹³ Miképpen nyerheti el az uralkodónak született/választott egyén a „Fejedelmi lélek” koszorúját? Ezzel párhuzamosan kvázi szélesebb befogadói közegre számítva feltételezhető, hogy a „Fejedelmi lélek” címzés nem pusztán az uralkodói attitűdöt hivatott formálni. Milyen retorikai fogás érvényesül a szélesebb értelmezői közösség beavatásának céljából?

Az író, a fordító, vagy akár nevelő, vagy más udvari ember státuszában lévő személy, az ajánlás eseményében csaknem kérdést intéz az uralkodóhoz. Elfogadja-e az általa felkínált eszményi magatartásforma, a *vir illustris* szerepet? Az ajánlás aktusa ebben az esetben meghívásként értelmezhető. A műben megfogalmazott általános, egyetemes tudástár, egy közösség által hagyományozott elvárás elfogadása a tét, melyben a közösség által felkínált magatartásforma beteljesítése forog kockán. Elfogadja-e a közösség által felkínált szerepet? Befutja-e a pályát, melyet a közösség által hagyományozott elvárás előír számára? S végül, hogyan igazolható a válaszként értelmezett uralkodói megnyilatkozás vissza a közösség felé?

A szerep elfogadása a befutott pályaszakaszban értelmeződik az uralkodó hétköznapi cselekvéseinek, döntéseinek függvényében. A közösség és az uralkodói szerepre kiválasztott egyén dialógusa azonban sajátos normák szerint épül fel, melynek igazságos bírója a közösség

¹³ BENE, i.m., 287. Tanulmányában több politika definíciót ad, melyek különféle szintjeit a tárgy, a cél és az eljárásrend szempontjainak rendeli alá.

által kialakított hagyomány tere. Vélhetően ezen virtuális dialógus résztvevői maguk is egyfajta teleologikus folyamat részesei. A közösség törekszik a hagyomány konstrukciójára, mely az általa kialakított újabb és újabb elvárásoknak a megfeleltethetőségét kínálja fel. A szerepet betöltő egyén e célelvű rendszerben bekerül az örök dicsőséget jelentő *virii illustres* pantheonjába. A közösség által felkínált magatartásformát az uralkodó folyamatosan birtokba veszi. Hétköznapi cselekvési sora, az uralkodás művészete, annak technikája, a harcokban tanúsított gyakorlata is közösség előtt zajlik. A közösség által felkínált tudás birtokba vételével pedig annak folyamatosan tagjává válik.

A Fejedelmi lélek főszövege előtti paratextus a fordító céljára és a fordított mű remélt hatására hívja fel a figyelmet. A kötelességből és háladatosságból született textus több szempontból is reméli az alkotás nyújtotta elvárás beteljesedését, mely főként a fejedelem lelki fejlődésével kapcsolatos kérdésekben ölt testet. A „Fejedelmi lélek” már a mű címeként is ezt igazolja. Az uralkodó személyének közvetlenül címzett „Ez Fejedelmi Lelket formáló szép kis könyvet” – kezdetű ajánlás a leendő fejedelmi léleknek a szöveg által jelölt megformáltatása, pallérozási módja az ifjú Apafi számára elsősorban *lelki olvasmány*ként működik. A szerző előszavában a hálaadás és a kötelességteljesítés gesztusa mögött megbújik a fejedelmi nevelés célzata is.

A paratextus első felében úgy tűnik, mintha ifj. Teleki *megelőlegezné* a fejedelmi lélek birtoklását jelöltje számára, hiszen „Istentől Fejedelmi méltóságra formáltatott” uralkodóról ír, vagyis a legtökéletesebb transzcendens hatalomtól ered fejedelemsége, melyet születésétől kezdve Isten által már birtokol. Alátámasztja ezt a *genealógiára* való hivatkozás is: „mert a’ Nagyságod Fejedelmi fénnel már környül vött virágzó életének s-neveltetésének rendes állapotya, Példája és Tüköre lészen e’ kis könyvnek, a’ melyben lássa-meg minden a’ Fejedelmi Léleknek formáltatásának valóságát”.¹⁴ A *példaadás* egyértelműen a közösségből kiemelkedő *vir illustris* szerepére utal, az eszményi magatartásformát fejedelmi (legfelségesebb) szinten birtokló potenciális uralkodó erényeire, viselkedéskódexére.

Ugyanakkor, a hódolat és a hála horizontjából indukált célzatosságot helyezve előtérbe, a tükör-metaforában az ifjú fejedelem nem az eszményített képmás alakját ölti magára, hanem ifj. Teleki mint alattvaló, az udvar elkötelezett szolgája a nevelés szándéka nélkül a szövegből körvonalazott *vir illustris* karakterét teszi meg képmásnak az eredeti archoz képest. Ebben az esetben azonban nem a lelki olvasmány praeceptum-jellege válik döntővé, hanem a hódolat, a hála és a kötelesség által involvált kvázi befutott életpálya megelőlegezése, amely a szöveget az etikai-politikai memorandum síkjára tereli.

¹⁴ Ifj. TELEKI Mihály, *Fejedelmi lélek*, Kolozsvár, 1689, RMK I. 1373, számozatlan ajánlás

Teleki valószínűleg széles befogadórétegre számíthatott, mivel a fejedelmi lélek formáltatása mellett morális szinten a köz javát is szolgálni remélte az opus lefordításával. Mindenki okulására írja: „a’ melyben lássa-meg minden a’ Fejedelmi Léleknek formáltatásának valóságát”. Az eszményi magatartásforma felkínálásával a nevelő szerepét magára öltő Teleki egy, a közösség számára is felkínált karakterrajzot tár elénk. Ifj. Teleki azonban tudatában van fordításának, ajánlásának jelentőségével. Hiszen a célzatosság temporalitását tekintve a fejedelmi lélek formáltatásának folyamata hosszú távon az egész hazára kiható mechanizmusként érzékelhető. „Adgya Isten! Hogy a’ mint a’ jóknak vigasztaltatására, az egész Hazának öröme, már előttünk, a’ Nagyságod Fejedelmi méltóságának magát súp sugárral kedvesen ki-mutató Csillaga kezdett ragyogni, ugy minden setétséget és homályt el üzvé, jusson dél sinre, és légyen Nemzetünknek olly Napja, melynek éltető világa alatt, a’ Nagyságod virágzó életével edgyütt, ujjúllyon-meg az Haza; a’ mellyet a’ mint tiszta alázatos szivel kívánok”.¹⁵

Az ajánlásban meghívja a fejedelmet mintegy a közösség együttes akaratának hordozójaként a haza felvirágoztatásának útjára, melynek során az uralkodó, mint kormányzó „Fejedelmi lelké”-nek fénye vezeti a meghívottakat a közös cél felé. Ugyanakkor e meghívás iránt a fordító személye sem közömbös, hisz az ifjú praeceptor is részese e teleologikus mechanizmusnak, hiszen Teleki maga írja: „elmémnek s-életemnek illy éretlen gyümölcse, a’ Nagyságos kegyelmességének reá szállott kedves Fénye alatt találya-meg éreltetését”. A fejedelmi lélek formáltatásának módja egy távlati cél (télosz) felé való mozgásban írható le, mely a haza megújulásában ölt testet. Mindez nem merül ki a fejedelem nevelésében, hanem e tanácsgyűjtemény a közösség lelki megformálásának is állomáshelyévé válik, a mindenki okulására írott praeceptum-jellegből adódóan.

Milyen lépcsőfokai vannak a fejedelmi lélek/lelkek megformálási folyamatának? Milyen jellegű gyakorlati tudást takar az a tanácsgyűjtemény, mely egyaránt kiterjeszhető az uralkodóra mint „Fejedelmi lélek”-re és a közösség magatartásformájának fejedelmivé való pallérozására is?

Ebben a kérdésben a hírnév és az emlékezet toposzai nyújtanak hathatós segítséget. Az opus a jó hírt folyamatában láttatja, amely olyan törékeny tulajdona az embernek, hogy állandóan gondját kell viselni. A mű nagy részét átszövik a hírnévre való gondviselés felszólításai. Kulcsfejezete a 26. rész: *Hírére, nevére a’ Fejedelemnek, nagy gondgyának kell lenni.* „Semmi nintsen nyomorultabb, a’ jó hir, s-név nélkül való embernél. *Ha mindenedet elveszted-is, de meg-émlékezzél, hogy hiredet meg-tartsad.* A’ jó hir az embernek lelke (...) A’

¹⁵ Uo.

Fejedelemnek jó hírére gondgyának kell lenni; de olyan hírére, mellyet igaz virtusival, s-jó maga-viselésével szerzett, hogy a' jó hírt meg-utálván, a' jóságos-tselekedeteket-is ne láttassék meg-utálni. (...) A' Fejedelemnek pediglen felső helyre tétetett, s-hosszu ideig fen-tart emlékezete, még peniglen olyan a' minémüt a' maga erkölcsével szerzett".¹⁶ Felmerülhet a kérdés, hogy milyen viszonyrendszerbe ágyazódik be a hírnév és a kardinális erények közti kapcsolat. Sajátos megközelítésről ad számot ez a passzus, ugyanis a hírnév nemlétét vagy annak elvesztését a „név nélkül való” emberrel azonosítja. Ha a hírnév „igaz virtus”-sal, „maga erkölcsével”, „jóságos-tselekedetek”-kel szerzett tulajdonság, akkor ebből következik, hogy a névtelenség az erkölcstelen, a hamis cselekedetek jelölője. A jó hírre való vigyázás a jó cselekedetekre sarkall, ez magával vonja azt a megállapítást, hogy a hírnév megutálása, elvesztése a jó cselekedetek megszüntét jelenti. A hírnév-lélek metafora már nem pusztán a fejedelmi rangnak a jelölője. A névnélküliség az erkölcstelen cselekedetekkel való azonosításával az alantas, a sötét lélek állapotával válik egyenlővé.

Az opus a jó cselekedetekben elsősorban a kardinális erények állandó betartására int. Ennek fényében interpretálható a munka címe is, mely a literális jelentés alapján a fejedelemtükörnek megfelelő olvasatot idéz elő. A szöveg az uralkodó erényeinek, a kormányzati rendszerben való részvételének, módjának a foglalata. De az opus a hírnév-lélek metaforát tekintve a közösség tagjainak emberideáljává, fejedelmi lelkének letéteményesévé is válik. Megnyitja a befogadók előtt azon emberi tulajdonságok, erények útját, melyeknek folyamatos gyakorlása, s állandó gondozása során az emberi lélek az isteni kegyelem fényében megdicsőíttetik, s „fejedelmi” rangra emelkedik.

A közösséget is érintő, alacsonyabb vagy nem nemesi származásúaknak írt tanácsgyűjtemény-jelleg mutatkozik meg azon passzusban, mely a különféle kézműves mesterségek nemes vagy nemtelen voltát helyezi előtérbe. A 12. fejezet *A' Fejedelmeknek a' kéntses Tárháznak meg-töltésére nagy gondgyoknak kell lenni.* az egyik legterjedelmesebb részét alkotja a főszövegnek (mintegy 40 lap). A bányász, a heringhalász, a tengericsigaszedő, a pénzverő s egyéb foglalkozások ismertetésébe annyira belemerül, hogy szinte kézikönyvként hasznosítható lenne bármely mesterséget űző számára is.¹⁷ Ezt követik a városleírások Párizs, Belgium részletező ábrázolása, a különféle törvények, adózási módok, hercegek ruhaosztással való kereskedésének nemes és nemtelen formái. A vizsgálódás szempontjából ez azért

¹⁶ *Uo.*, 106–107.

¹⁷ A szerző humora leginkább ezekben a leírásokban érhető tetten: „Végezetre Neucrantzius az ő Heringekről való elméjét ilyen jeles beszédeckel rekeszti-bé: ugy láthattjuk hogy a' természet az Heringre edgyütt minden ajándékít reá-ruházta, mellyeket más halaknak külön külön ajándékozott, ugy hogy az Heringnek jóságát ennyi erőss erősségeckel meg-állatván, igazán minden halak között és méltán első felsőbséget vehet, és már régen a' koronát meg-érdemlette volna.“ *Uo.*, 53.

érdekes, mivel a mesterségeket is erkölcsi alapon ítéli meg, a „közönséges társaságban” való részvétel módja szerint: „az Ertz nemekhez való mesterségnek több tisztjei vadnak, mellyek közül elsők, ugymint az Ertz nemeknek, márvány köveknek, gyöngyöknek, és egyéb követseknek természetit és erejét szemlélni, &c. és azokkal mint titkos jegyeckel élni, a’ jegyekből álló böltsességnek megtanulására, és a’ régi fő Rendeknek tzimereinek megértésére, mellyek bizonyos Ertz nemekre és drága kövekre le-rajzoltattanak, és ki-metctzettettek.”¹⁸ A bányászokról a következőket jegyzi meg: „a’ kic hogy a’ Bányákat ássák szolgálai indulattal viseltetnek”¹⁹ A mesterség ismerete a hétköznapi emberektől is megkívántatik, hogy cselekedeteikben, azok cselekvési soraiban egyfajta gyakorlati tudásra tegyenek szert. Ám megfigyelhető, hogy a nemes és a nemtelen foglalkozási kategóriák taglalása is a lélek belső állapotával függ össze. A mesterség egyfajta gyakorlati tudás elsajátításának a folyamatával írható le. Hasonlóképpen a kormányzás művészetéhez. Az ehhez szükséges erénytan a „kiválóságok” előírt katalógusa. MacIntyre helyezi előtérbe a „kiválóság” fogalmát a hősi társadalmak erényvizsgálatakor. „Az areté szót, amelyet később „erényként” fordítanak, a homéroszi költemények a kiválóság bármelyik fajtájának a megnevezésére használják. (...) A bátorság nem egyszerűen emberi tulajdonságként fontos, hanem olyan tulajdonságként, amely a háznép és a közösség fenntartásához szükséges.”²⁰ Ebből a megközelítési módból a mesterségek képviselte tudás olyan cselekvési sorokat alkot, melyek szabályait többé-kevésbé meghatározza a környezete. S e külsőleg meghatározott szabályok szerint zajló cselekvéssorokat MacIntyre a *gyakorlat* fogalmával illeti. Az erény kifejezés ebben az esetben a jártasság képességét jelöli, azt a tényt ismeri el, hogy az ismételt, s egyre kifinomultabbá váló cselekvésünkkel tudásra teszünk szert, miközben úgy vesszük birtokba a világot, hogy jól illeszkedő részeivé válunk.²¹

Valószínűsíthető, hogy a társadalom heterogenitását is szem előtt tartó szerző a gyakorlati mesterség elsajátítása mellett egy közös teleologikus tudás horizontját is célul tűzte ki, melyet a paratextus utolsó passzusa szemléltet leginkább: „és légyen Nemzetünknek olly Napja, melynek éltető világa alatt, a’ Nagyságod virágzó életével edgyütt, ujjúllyon-meg az Haza;”

A szerző által elképzelt kormányzati rendszerben egyfajta hierarchia állítható fel, mely elsősorban etikai kategóriákon alapszik. Foucault az ökonomikus kormányzatról vallott elképzeléseiben kifejti: „A lentről felfelé meglévő kontinuitás azon az elven alapszik, hogy

¹⁸ *Uo.*, 46.

¹⁹ *Uo.*, 47.

²⁰ Alasdair MACINTYRE, *Az erény nyomában*, ford., BIRÓNÉ KASZÁS Éva, Bp., 1999, 169.

²¹ MACINTYRE erénytani koncepcióját ismerteti: HORKAY HÖRCHER Ferenc, *Közösségelvű politikai filozófiák*, szerk., HORKAY HÖRCHER Ferenc, Bp., 2002, 22–23.

aki az államot akarja kormányozni, előbb önmagát kell tudnia kormányozni, majd egy másik szinten a családját, a vagyonát, a birtokát, és csak ezután juthat el odáig, hogy az állam kormányzását vállalja.”²² Amint azt Hargittay Emil is jelzi az opus tematikai hálójának felvázolásakor, a vallásos-morális megalapozás az első 19 oldalon érvényesül.²³ Az uralkodói erények a „maga igazgatás” komponenseit alkotják, s ennek sikeres elsajátítása, gyakorlása után az állam a „közönséges társaság” vezetésének módjait vázolja fel. A kormányzati rendszer azonban nem pusztán e két hatókörből áll, hanem köztes állomásként a társadalom egyéb tagjai számára is tanácsgyűjteményként szolgál az opus, olyannyira, hogy az uralkodónak címzett fejedelemtükör szerves részévé válik. A paratextust olvasva tehát ifj. Teleki Mihály a leendő fejedelem számára egy potenciális út választásának lehetőségét kínálja fel.

De milyen viszonyrendszerbe ágyazható az id. Teleki Mihály és az ifjú fejedelem, II. Apafi Mihály közötti kapcsolat? Hogyan szüremlik át az intencionált közlés vágya, az idős kormányzó manipulatív beszédmódja a Fejedelmi lélek paratextusát olvasva? Valószínűsíthető, hogy ifj. Teleki apja kérésére fordíthatta le Johann Adam Weber latin nyelvű opusát. S. Pataki István *Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége...* című 1681-ben keletkezett fordításának 10 lapos ajánló levelét patrónusának, id. Telekinek címezve írja: „Mert e’ Világi dolgoknak Igazgatásának Mesterségét tanító annyi könyvei között, maga választá-ki és itilé legalkalmatossabbnak e’ Világi dolgokhoz, ezt a’ Felséges Római Császárnak ajánlott szép könyvet, és parancsolá nékem, hogy Magyarságunkra fordítsam. Mert a’ mint egyéb sok dolgaiban, ebben-is a’ közönséges jónak akart szolgálni.”²⁴ A paratextusból kitűnik, hogy nem pusztán anyagi támogatással született munkáról van szó, hiszen S. Pataki utal az id. Teleki könyvtárában lévő egyéb államelméleti művekből való gondos válogatásra, a szelekciós tevékenységre is. Id. Teleki „parancsola”-tában tehát mindenképpen nagyfokú tudatosság munkált az 1681-es opus lefordításakor. Az S. Pataki fordítás politikai-morális diskurzusai lehetővé teszik a közösségi szerepek manipulatív felajánlását. Azonban míg a Teleki-alumnus, S. Pataki egyfajta közvetítőnek tekinthető az elérni kívánt cél „a’ közönséges jó” megvalósítására, addig a Fejedelmi lélek már a fia tollából kerül a nyilvánosság elé, a feltételezhetően apja adományozta opussal. Ebből a

²² Michel FOUCAULT, „Kormány-fővel gondolkodni“ = *Nyelv a végtelenhez, Tanulmányok, előadások, beszélgetések*, ford. KICSÁK Lóránt, Db., 1999, 292.

²³ HARGITTAY, *i.m.*, 93–94.

²⁴ S. PATAKI István, *Ez Világnak Dolgainak Igazgatásának Mestersége, Mellyet Szaz Jeles Ragulak, Es azoknak minden az életbeli alkalmatosságokra hathatós ki-terjesztése által a’ Deáki nyelvnek nagy ékességével adott-ki nem régen egy Austriai Németh Grof Ur: és azon formában Magyarra fordította S. Pataki István, A’ Kolosvári Reformátum Collegiumnak edgyik tanító Mestere*, KOLOZSVAR, 1681, lap (számozatlan), RMK I. 1263. A debreceni Református kollégium nagykönyvtárában RMK 193-as jelzet alatt.

távlatból interpretálva a paratextust az ajánlás eseményében ifj. Teleki „laudáció”-ja ifj. Teleki személyén keresztül hallatszik, de id. Teleki hangján szólal meg, s a patrónusi laudáció ebben az esetben elmarad. Ezt a tényt nagymértékben látszik alátámasztani egy 1690-ben kelt levél, melyet II. Apafi Mihály írt. A Koncz József által elkészített Lajstrom 54-es kötetének 155-ös jelzete alatt ezen megjegyzés áll: „Egy ív fogalmazvány alá írás nélkül, mely szerint Teleki Mihályt «valóságos fő gondviselőjének, sőt édes atyja helyett való Istentől is mutatott édes Atyjának választotta».²⁵ A levél ezen passzusában: „Énis azért eö kglmet valóságos Fő Gondviselőmnek, sőt edes Atyám helyett való Istentől is mutatott édes Atyámnak választottam”.²⁶

Ifj. Teleki fordítása az ajánlás eseményében tehát nem pusztán a választott fejedelem erkölcsi nevelődésének, s hatalmának legitimálására való törekvését igazolja. Az opus a közjó elérésének teleologikus folyamatába ágyazva, az állampolgárok nevelődésének, s a – közös-morális tapasztalati (mesterség által elsajátított) tudás birtokában – a haza felvirágzásának távoli célját kívánja megvalósítani. A műfaj nyújtotta politikai-morális diskurzusok az egyetemes tudástárnak a birtokba vételét kínálják fel. E fordítás id. Teleki mecenatúrájában beteljesíti azon előfeltevést, mely egy Teleki által diktált, legitimált kommunikációs játékteret nyit meg a korabeli befogadók számára, s ezáltal mozdítja elő a közösségi szerepek manipulatív felajánlásának lehetőségét.

²⁵ Lajstrom 54-es kötet, P 658, Teleki család Marosvásárhelyi Levéltár, Teleki család (Új rendezés)

²⁶ MOL, P 658, Teleki család Marosvásárhelyi Levéltára (Új rendezés), 1. cs., II. Apafi Mihály levele, Nr. (155, 239), 1690 május 3., 2.